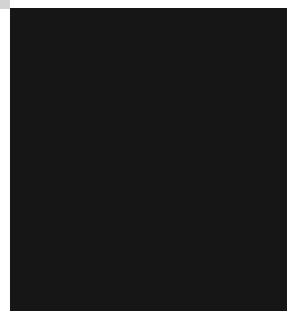
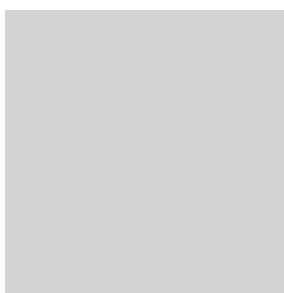

RETFÆRDIGHED

Tilværelsens fordelingsnøgle?

Anders Fogh Jensen

Retfærdighed synes ikke at være tilværelsens fordelingsnøgle. Det er evident, når blot man åbner øjnene og ser sig omkring. Man må undertiden indskyde postulater eller hypoteser for at holde uretfærdigheden ud, som nu f.eks. det kristne postulat, at de sidste skal blive de første. Ikke desto mindre er retfærdigheden noget, vi forudsætter findes, en regulerende idé, eller som det ville hedde i den lacanianske psykoanalyse, et imaginært, der holder sammen på vores forestillinger om tilværelsen. Selv subkulturer, der regulerer tilværelsen med vold, må have distributionsprincipper for at fungere og holder således hændelser og handlinger op imod en målestok.

Med andre ord, så snart vi indtræder i samfund opstår idéen om retfærdighed. Også selv om retfærdigheden ikke er realiseret. "Retfærdighed hører til de ting, man retfærdigvis bør øve, fordi de ikke findes." Retfærdigheden "kommer til verden i og med, at man øver den. Det er menneskeheden's problem," skrev den franske filosof Alain i 1912, lige før Første Verdenskrigs udbrud.⁵⁷

⁵⁷ Alain: *Propos* (1912) II. Bibliothèque de la Pléiade 1956, s. 280

Kardinaldyder

Retfærdig er noget, man må være, ikke noget man må finde, for retfærdigheden selv findes ikke. Men den kan være og udøves. Og som sådan er den en *dyd*.

Retfærdighed er en af de fire græske kardinaldyder: *phronēsis*, *sophrosynē*, *andreia* og *dikē*, der sædvanligvis oversættes med visdom, mådehold, mod og retfærdighed. Hertil føjes de teologiske tro, håb og kærlighed, og dermed når man op på syv dyder. En kardinal er et dørhængsel, så det er de grunddyder, som de andre dyder hænger på og drejer om. Det er de karakteregenskaber, der, hvis de er på plads, kan gøre det lettere at være et godt menneske eller at hjælpe et menneske på vej.

Hvad er dyd?

Hvad er nu det for noget med et godt menneske og med dyd? Hvad er en dyd? Dyd hos grækerne vil sige at udfolde sit potentiale til perfektion. Således kan Aristoteles f.eks. tale om en dydig hest, dvs. en hest, der løber godt. Eller han kan tale om et dydigt øje, der er det øje, der ser godt, som er i den perfekte afbalancering mellem langsynethed og kortsynethed. Dyd er at *du* til det, man er bestemt til. Som sådan kan vi oversætte dyd med duelighed.

Med mange ting er det let at bestemme, hvad dets dyd er. Urets dyd er at gå præcist. Vindmøllens dyd er at dreje og derved generere strøm. Hvis den er rusten eller usmurt er den mindre duelig, dvs. mindre dydig. Men hvad med menneskets dyd? Med mennesket er det lidt vanskeligere,

fordi det har mange potentialer. Det har så meget, det skal udfolde for at blive et fuldt udfoldet, et fuldbragt, menneske. Derfor tager det også længere tid og kræver mere øvelse at blive et dydigt menneske end at blive en dydig hest. Derfor tager det lang tid at blive voksen, derfor er det en stående opgave at være dydig, selv som voksen.

Med dette siger vi også, at nogle mennesker er mere udfoldede og fuldbagte end andre. Det er en kontroversiel påstand i et egalitært samfund, hvor alle i opbakningens navn skal betragtes som verdensmestre i deres egen liga. Men alternativet er værre. Det er at hævde, at alle er lige gode til at være menneske, at alle er lige menneskelige. Denne lige-gyldighed fører flaks ud i nihilisme. Og nihilismen er et teoretisk standpunkt, som ingen i deres livspraksis går ind for. Alle mener og synes i praksis, at nogle opførsler er bedre end andre; alle agter noget og nogle mere end andre. Ingen mener i praksis, at alt er lige godt. Derfor fører dekonstruktionen af alle værdiforskelle med dertilhørende kåring af alle til verdensmestre også i praksis til åbenlyse modsigelser, der må tilsløres med tåger af sludder.

Det lyder mærkeligt i vores nutidige ører at tale om dyder, fordi dyd er blevet forment af det kristne syn på dyd. En dydig kvinde er f.eks. ikke i traditionel kristen forstand en, der udfolder sin seksualitet, men en der holder på den. Men for en græker, og for det meste af filosofien, er en dydig kvinde en, der udfolder sin kvindelighed i alle sine aspekter, også sin seksualitet. At blive dydig, at blive duelig som menneske, betyder imidlertid ikke, at man bare giver los på alting. Som vi skal se i en anden artikel i denne bog, kræver udfoldelsen af de menneskelige potentialer også, at man

holder igen på noget. Det kræver inddragelsen af en anden kardinaldyd, *sophrosynē*, mådehold. Jeg holder af det danske ord besindighed, fordi det rummer både visdommen og mådeholdet. I vor tid står handlingen imidlertid over besindigheden, og det gør kardinaldyderne altmodisch – eller, om man vil, udydelige.

Retfærdigheden og de andre dyder

Sådan væver dyderne sig sammen og har brug for hinanden for at virke. Retfærdigheden er dog noget særligt, fordi den synes at være absolut god. Ikke at alt er gjort med at være et retfærdigt menneske, slet ikke, men retfærdigheden synes ikke at være afhængig af, med hvis hænder den udøves. Mådehold, visdom og mod kan alle udøves i skurkes, tyranners og egoisters ærinder. Det kan retfærdigheden ikke. Retfærdigheden er en *horisont* for de øvrige dyder. Og retfærdigheden kræver mådehold, visdom og især mod at udføre og ja, måske ligefrem at slås for.

Retfærdigheden kan være et irritationsmoment. Det er bøvlet at skulle have den med på slæb, når man bare vil være pragmatisk, tjene penge eller udføre sit hverv. Men det er vel, fordi man har retfærdighedssans, at man bliver ved med også at have den med, når man søger praktiske løsninger, driver forretning eller gør, hvad man skal. Det kommer vi tilbage til senere.

Kærlighed og den rette færd

Retfærdigheden kan komme i konflikt med en af de andre store dyder, nemlig kærligheden. Jesus lærte os, at retfærdighedssøgende handlinger, der pegede på loven eller retfærdigheden ikke var de dydige handlinger, fordi de ikke var kærlige. Hvem kan ikke sætte sig ind i situationen for broren i Den fortabte søn?⁵⁸ Han har slidt og slæbt på gården og synes, at det er uretfærdigt, at den bror, der har fået sin del af arven, rejser ud og nu kommer tomhændet tilbage, skal modtages og være en del af gården igen.

Jesus fortæller os, at han ikke er kommet for at nedbryde loven, men for at fuldbyrde den. Det betyder, at den rette færd ikke består i at følge Moses' tavler af sten, men snarere i, hvad Paulus kaldte at leve med "Guds ånd", der er skrevet, "i hjerter på tavler af kød og blod."⁵⁹ Og at den kristne med kærlighed således også arbejder for retfærdighed, nemlig som den rette færd, der ikke hænger sig i lovens bogstav, men i den ånd, *pneuma*, hvormed handlingen udgår fra kærlighed. Så hvis vi forstår retfærdighed som den rette færd for mennesker, kan vi godt få retfærdighedens ligning til at stemme med kærlighed.

Hævn – vores blinde passager

Når vi sådan forsøger at surre kærlighed og retfærdighed sammen, får vi problemer med det enfant terrible, vi ikke

⁵⁸ Lignelsen om Den fortabte søn, Lukasevangeliet 15

⁵⁹ Paulus' Andet brev til Korintherne 3,3

undgår at få med på turen, og som vi må tage alvorligt fremfor at afskrive eller smide ud, blot fordi den ikke passer ind i de pæne stuer. Det er *hævnen*. Det går som med Iris, stridens gudinde. Hvis man ikke inviterer hende med til brylluppet, kommer hun alligevel.

Hævnfølelsen opstår som følge af en krænket retfærdighedssans. Dels på egne (selvkærlighedens) eller ens kæres (forkærlighedens) vegne, dels på selve retfærdighedens vegne. Vrede opstår som følge af, at noget er vredet om. Og at oprette dette vrid, at rette det ud, kan indbefatte hævn.

I civiliserede samfund vil vi ikke gerne, at folk hævner sig blandt hinanden, fordi det kan føre til barbari, og fordi de hævnudmålinger, folk hver især foretager sig, kan være uproportionale. Måske fordi udmålerne mangler dømmekraft, der også er en væsentlig evne for at udøve retfærdighed, eller fordi de, præget af selvkærlighed eller forkærlighed, udmåler hævnen fejlagtigt.

Vi har da civiliseret hævnen, sat den i system, indskrevet den i et system, vi kalder loven, udpeget nogle civile skyldseksperter, kaldet jury, og uddannet nogle i lovkundskab og dømmekraft, kaldet dommere. Denne civiliserede hævn kalder vi så straf.

Når menigmand ikke synes, at denne hævn er hård nok, taler han – eventuelt hjulpet på vej af en journalist – om offerets retsfølelse. Hævnen skal til for at give en følelse af, at samfundet er retfærdigt, og at selv om man ikke kan få det tabte igen eller få slettet sit trauma, så sker der en opretning i verden. Dette er vores institutionaliserede ud-vridning.

Hvad, der er passende, eller hvad, der er lige, er altså væsentligt i retfærdigheden. Jeg vil nu gå ind i forskellige

aspekter af dette: Retfærdighed som lighed eller proportionalitet (fordelingsretfærdighed), retfærdighed som justering, retfærdighed som det at følge loven eller som mere end at følge loven og retfærdighed som lighed og respekt for loven – og endelig nogle betragtninger over retfærdighed som rettesnor i samfundsindretninger.

Retfærdighed som lige fordeling

Den mest simple figur for retfærdighed er lighed. Retfærdighedens gudinde, *Justitia*, står med en vægt i den ene hånd, og på denne vægt hænger to skåle. Retfærdigheden er en balancering af vægte, så begge, eller alle, får lige meget – eller det er en vurdering af, til hvilken side ubalancen går med kompensation til følge. *Justitia* har bind for øjnene, for at hun ikke skal lade partikulariteter eller præferencer råde. Det er en anonym afvejning. Hun skal abstrahere. I den anden hånd har hun et sværd at håndhæve retfærdigheden med. *Justitia* er en slags førststatslig oprettelse, som staten søger at inkarnere og fortsætte.

Når vi forestiller os retfærdighed som lighed, er det ikke sjældent som fordelingsretfærdighed: at alle får lige meget. Eller at alle får som fortjent.

Lad os forestille os, at storesøster på ni år og lillebror på fem år har slået græsplænen for en sodavand til deling. Hvordan skal vi så dele den?

Den simpleste fordeling indenfor den simpleste forestilling om retfærdighed (som lighed i fordeling) er, at vi tager to glas og hælder lige meget sodavand op i hver. Så må det da være fordelt lige.

Men er det en lige fordeling? Her vil der nok komme nogle indvendinger:

1. Proportionalitet: For storesøster føles en halv sodavand som mindre end for lillebror, da lillebror har en mindre krop. Den lige fordeling skal derfor proportioneres efter kropsstørrelse, altså være en lige relativ fordeling. Danmark og Tyskland har jo heller ikke lige mange sæder i Europaparlamentet.
2. Der kunne også komme et behovsargument: Den retfærdige fordeling af sodavanden er at dele sodavanden efter behov. Lillebror har måske mere brug for at vokse og har derfor mere behov for sodavand. Små børn spiser jo undertiden, hvad der svarer til en større andel af deres legemsvægt end voksne. Og hertil kommer, at storesøster måske i forvejen har et lager af sodavand, eller at hun på anden måde lettere kan erhverve sig en anden sodavand, som hun måtte have behov for. Det skal der også skeles til.
3. Til det at dele sodavanden lige over ville nogle sikkert også indvende: Storesøster har jo slået det meste af græsplænen og alt det svære, og lillebror har kun taget et par baner midt på. Derfor vil det være uretfærdigt at dele kvantitativt lige over. En retfærdig fordeling ville være at dele efter indsats og sværhedsgrad. Det er, hvad man undertiden forstår som en meritokratisk fordeling.
4. Endelig findes der en problematisering af de ovenstående fordelinger, som vil hævde, at den retfærdige fordeling udmåles efter, hvad man har gjort med sit udgangspunkt. Det er i særlig grad en kristen prægning,

som er pågået med Lignelsen om de betroede talenter⁶⁰ som emblematiske udstansninger. Lignelsen handler om en herre, der skal ud at rejse og giver sine tjenere henholdsvis en, to og fem talenter (en græsk møntenhed). Han med fem får dem gennem sit virke til at yngle til ti, han med to får dem til at yngle til fire, mens den sidste graver sin ned. Da herren kommer tilbage, roser han de to første og dadler den sidste, ja han tager endog talenten fra ham og giver den til ham, der nu har ti. Der er flere betydningslag i denne lignelse, men et af dem er, at et resultat ikke skal måles på sin værdi i sig selv, men på, hvad man har gjort med sit udgangspunkt. En ordblind, der holder en tale, der er lige så god som en tale holdt af en uden læsevanskeligheder, holder således en bedre tale, fordi det var sværere for ham i udgangspunktet. Vurderet ud fra dette synspunkt kan det godt være, at lillebror skal have halvdelen af sodavanden, men det er hverken, fordi hver person tæller for en (1), fordi han har et lige så stort behov (2) eller fordi han har slået halvdelen af græsset (3), men fordi han i forhold til sine evner har ydet det samme som storesøster. Vi kunne kalde dette et anstrengelseskriterium for retfærdighed.

Retfærdighed som justeret

Lad os vende tilbage til retfærdighedens gudinde, Justitia. Hendes latinske navn er ikke tilfældigt, og vi kan stadig på

---

⁶⁰ Matthæusevangeliet 25

latinske sprog genkende, at det retfærdige er *giusto*, *juste*, *just*. På dansk bruger vi denne lyd til at betegne, at en ligevægt er justeret. Hvis alle passagerne i et lille halvtomt fly sidder i bagenden, vil stewardessen som regel bede halvdelene om at sætte sig op foran, så vægten bliver justeret. Det giver en langt mindre kaotisk flyvetur.

Det er netop ved at tage dette udtryk bogstaveligt, at vi kan forstå, hvad de antikke grækere forstod ved retfærdighed. Retfærdighed er kosmologisk, det vil sige, at retfærdighed skal forstås i forhold til en verden, der er i orden. *Retfærdige handlinger er at justere rodede ting ind*, så de passer med denne orden, at justere disharmoniske lyde ind, så de stemmer med denne orden.

I dag taler psykologer og andre om ordentlighed, når de mener moral, at man f.eks. opfører sig med ordentlighed, ligesom vi før 1968 kunne sige, at børn skulle opdrages til at opføre sig ordentligt. De mener det næppe kosmologisk, men det gjorde den græske mytologi.

Zeus' opgave var at holde orden i et kosmos i bevægelse. Før Hera blev hans hustru, giftede han sig derfor med den mest intelligente titan, Metis, men også med den mest retfærdige titan, Themis. Af dem lærer han intelligens og retfærdighed. Af Themis lærer Zeus, at man må være retfærdig, hvis man vil lede. Men det går ikke uden en anden kardinaldyd, intelligens. Og i praksis går det heller ikke uden styrke, og Zeus har da også fået lyn og torden af nogle hundredarmede uhyrer i en kamp med sin far – det svarer til Justitias sværd. Retfærdigheden kræver intelligensen – eller om man vil med Kant, den refleksive dømmekraft – for at virke, og den kræver styrken for at sætte sig igennem.

Zeus og Themis får i første omgang to børn: Enomie (der betyder den gode lov) og Dike (den retfærdige fordeling). Derudover får de tre *moirer*, tre gudinder, der skal fordele det gode og onde mellem mennesker. De hedder Atropos, Clotho og Lachesis. Atropos styrer hver dødeligs livslængde ved hjælp af en tråd, som Clotho ruller op, og Lachesis skærer over i det øjeblik, hvor døden skal indtræde.

Dike bliver princippet for det gode liv. Dike er en overensstemmelse med den kosmiske orden. At leve med Dikes princip kræver, at man ikke bare kender sig selv, men også kender kosmos. At man kender til grader, til grænser og balancer.

Hvad er det så *ikke* at leve i overensstemmelse med Dike? Det er hybris. Hybris er det a-justerede. Der, hvor man er trådt ud af sin begrænsning, f.eks. når man kaster sig op til noget, man ikke er. Det er in-juste, uretfærdigt.

Også grækerne har en oversvømmelseshistorie ligesom jødernes Noas ark. Da Zeus skal finde to mennesker, der skal overleve i Arken leder han netop efter nogle, der lever efter Dikes princip, og ender med at finde Dekalion og Pyrrha.

Det er også i Dike, at vi skal finde det græske svar på det, der senere i kristendommen bliver til det ondes problem, *teodicéproblemet*, Theo-Dike: Hvordan kan der være ondskab, hvis der er en algod Gud, der er almægtig og alvidende? Hos grækerne lyder det: Hvordan kan det forfærdelige ske i en verden, der i orden? Præcis fordi den ikke er i orden.

Sådan skal man også forstå gudernes straffe. De er ikke moralske, de bringer kosmos til genopretning. Når Prometheus skal straffes for at stjæle kunstnerne fra Athene og il-

den fra Hefaistos og give dem til mennesket, så er det primært, fordi det er en trussel mod ordenen: Hvis mennesket kan skabe, truer det den kosmiske orden. Og sådan findes der tilsvarende forklaringer, der er justeringer, på de straffe, der overgår Ødipus, Sisyfos, Midas og mange andre. De er opretninger af skævvridninger, justeringer af a-justeringer, men de foregår ikke nødvendigvis indenfor samme generation. Ødipus' kludrede liv skyldes uretfærdigheder begået af hans far. Guderne har nok travlt med at holde orden, men sammenlignet med mennesker har de ikke travlt.

Retfærdighed er mere end at følge loven

I sportsverdenen er der noget, der hedder *fair play*. Fair har den dobbeltbetydning på engelsk, at det både betyder smukt og retfærdigt. Ordet røber en beslægtethed med den græske tanke ovenfor, nemlig at det retfærdige også er harmonisk. Det lyder smukt eller ser smukt ud. Ordet 'kosmetik' har med dette at gøre: kosmetik er ikke bare noget overfladisk, det er en opretning af det ubalancerede. Kosmetik er det, der får rettet op på et ubalanceret ansigt, så det er i harmoni.

Undertiden kan man i sportsverdenen, så vel som i livet i øvrigt, møde spillere, der insisterer meget heftigt på reglerne. At retfærdighed er det, der sker, når alle holder sig til reglerne og kun reglerne.

I hermeneutikken, f.eks. den juridiske hermeneutik, er det et godt princip, at lovens forståelse ikke bare er den bogstavelige forståelse af paragraffen, men at paragraffen må forstås i lovens ånd: Hvad var det, de tænkte med det, de skrev, de, der lavede loven? Hvad var det for en ånd, der